

Mirák Katalin

LILA KÖTETEK, ZÖLD NAPLÓK. SZEMELVÉNYEK REFORMÁTUSOKRÓL ÉS EVANGÉLIKUSOKRÓL ORDASS LAJOS PÜSPÖK NAPLÓIBÓL (1948, 1956–1957)

2021-ben az Ordass-életmű és az Ordass-kutatás szempontjából is fontos újdonság látott napvilágot. Három jeles kiadó közös közreműködésével megjelent Ordass (Wolf) Lajos¹ evangélikus püspök kiadatlan naplóinak első három darabja.² Ordass ikonikus alakja a 20. századi evangélikus egyháztörténetnek. Ceglédi, majd kelenföldi lelkészi szolgálata után 1945 őszén lett a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke, de a kommunista diktatúra évtizedeiben egyházvezetőként mindössze 4,5 évig működhetett. A pártállam a püspököt egyházpolitikai szempontok alapján kétszer félreállította, így – két rövid időszakról (1945–1948, 1956–1958) eltekintve – élete utolsó 30 évét az aktív egyházi szolgálattól elszigetelten töltötte. Püspökségét a hatalom csupán rövid ideig tűrte meg, de az életmű túlélte őt. Helytállásával maradandó értéket teremtett, amely mind a mai napig meghatározó része az evangélikus identitásnak.

FOGHÍJAS NAPLÓK

Naplót írni aszkéta feladat. Aki írt már valaha, vagy legalább megpróbálkozott vele, az tudja igazán, milyen kitartás, szorgalom, fegyelem, rendszeresség és következettség kell hozzá. E tevékenység Ordass Lajos számára évtizedeken át mindennapi, kötelező penzumot jelentett: „Életem eseményeiről és szolgálataimról általában

¹ Ordass Lajos (Törzsa, 1901 – Budapest, 1978): lelkész Cegléden (1931–1941), majd Kelenföldön (1941–1945). 1945. szeptember 27-én iktatták be a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspökévé. 1948. augusztus 23-án az ÁVH gazdasági rendőrsége házkutatást tartott nála, majd bevitték kihallgatásra. Másnap hazaengedték és házi őrizetbe helyezték, amelyet a Lutheránus Világszövetség vezetőinek közbenjárására később feloldottak. Szeptember 8-án ismét letartóztatták, és valutabüncselekmény vádjával perbe fogták. 1948. október 1-jén kétéves fegyházbüntetésre ítélték, amelyet Szegeden, majd Vácott töltött le. 1950. május 30-án szabadult. Az egyházi különbíróóság még szabadulása előtt, 1950. április 1-jén elmozdította őt püspöki hivatalából. 1956. október 5-én állami, október 8-án egyházi rehabilitációban részesült. Október 30-án vette át ismét a püspöki hivatalt. 1958. júniusban állami nyomásra újra félreállították, és nyugdíjazták. Többé nem térhetett vissza az egyházvezetésbe. Ordass életrajzi kronológiáját l. Ordass Lajos Alapítvány honlapja www.ordass.hu (Letöltés: 2023. március 28.)

² ORDASS Lajos: *Naplóm 1948, 1956–1957*, Isó Gergely (szerk.), Budapest, Luther Kiadó – Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Ordass Alapítvány, 2021.

rendszeresen naplót vezettem. Olyankor hagytam abba, ha külső körülmények gátoltak benne, vagy ha házkutatással kellett számolnom. Vagy olyankor szakítottam félbe, ha valamilyen fontosnak látszó eseménysorozat indult az egyház életében.”³

Bizonyos, hogy Ordass püspöksége kezdetétől vezetett naplót. Az 1945–1947-es darabok azonban eltűntek, amikor ugyanis a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Gazdasági Rendészeti Ügyosztálya 1948. augusztus 24-e éjjelén házkutatást tartott lakásán, a püspök számos iratát, köztük a naplófeljegyzéseit elvitték, s azok később nem kerültek vissza a szerzőhöz. Íróasztalának az a fiókja azonban, amelyben az 1948-as naplójegyzeteit tartotta, elkerülte a nyomozók figyelmét, és azok megmaradtak nemcsak a püspök, de az utókor számára is.

Ordass Lajos az utolsó naplóbejegyzését halála előtt két héttel, 1978. augusztus 1-jén írta. Így e tevékenység, hosszabb-rövidebb kihagyásokkal, mondhatni a haláláig tartott. A naplóorozat azonban korántsem teljes. Jelentős hiátusok mutatkoznak benne, mert az 1945–1947, 1949–1956 eleje, 1958–1960 közötti időszak naploinak hollétéről nem tudunk. Az 1961-től 1978-ig, Ordass haláláig keletkezett naplók azonban hiánytalanul megvannak. Ez utóbbiak Ordass halála után kalandos utat jártak be, s szinte a csodával határos módon maradtak meg. Történetüket az egykori nagybörzsönyi lelkész, Ordass Lajos veje, ifj. Dedinszky Gyula⁴ idézte fel a 2021-es naplókiadás számára:

„Apu [Ordass Lajos] halála [1978. augusztus 14.] után, valamikor ’78 augusztusának végén Anyósom írt, hogy menjünk el hozzá autóval. Meg is látogattuk, és ő azzal adta át nekünk a köteteket, hogy égezzük el azokat, mert ezek még bajt fognak okozni. A Márvány utcai lakásban a cserépkályhába már beépítették a Héra gázégőket, így ő ezt nem tudja megtenni, de mi elégethetjük otthon. Elvittük magunkkal Nagybörzsönybe, és komoly fejtörést okozott, hogy mit tegyünk. Zsuzsával akkor néztünk bele a kötetekbe, de arra nem volt időnk, hogy alaposan végig olvassuk azokat. Volt a csomagban három idegen nyelven írt kötet is. Végül ezeket elégettük, hogy hazugság nélkül mondhassuk, elégettünk valamit. A magyar nyelvű naplókat pedig elrejtettük. A templom ’44-ben belövését kapott, és az ablakok üvegcserepei azóta zsákokban fent voltak a padláson. Ezek alá rejtettük el a köteteket. Ott is voltak azok 1992-ig, amikor nyugdíjba mentem.”⁵

A belügyi szervek a püspök halála után szinte azonnal élénken érdeklődtek az „evangélikus egyházi reakció” vezetőjeként nyilvántartott és folyamatosan meg-

³ Ordass Lajos kéziratos feljegyzését I. Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban EOL) D. Ordass Lajos Levéltára 2. doboz, 8. dosszié. Idézi Isó Gergely: *A napló*, in: Isó Gergely (szerk.): Ordass: *Naplóm*, 447.

⁴ Dedinszky Gyula, ifj. (1932–): evangélikus lelkész, Ordass Lajos püspök veje, 1958-ban vette feleségül Ordass Zsuzsannát; 1955–1958-ig segédlelkész Békéscsabán, Albertiben és Irsán; 1958–1964-ig másodlelkész Albertiben; 1964-től 1994-ig, nyugdíjba vonulásáig lelkész Nagybörzsönyben.

⁵ A napló története. Interjú Dedinszky Gyulával. Készítette ifj. Zászkaliczky Pál. In: Ordass: *Naplóm*, 509–512, 510.

figyelt Ordass naplói iránt, s ez ifj. Dedinszky számára egyáltalán nem volt kockázatmentes helyzet:

„1978 szeptemberében egy hétköznap délelőtt felkeresett Nagybörzsönyben Bodor alezredes és Rajna százados a Belügyminisztériumtól.⁶ Ekkor a naplók már a templom padlásán voltak. Először arról beszéltek, hogy nem vagyok ebbe a faluba való, többre vagyok hivatott. [...] Az ígéretést követően álltak elő azzal, hogy hozzam el nekik Ordass Lajos naplóját egyszer, amikor anyósom nincs otthon. Ők egy nap alatt lemásolják, észre se fogja senki venni. Azzal utasítottam el, hogy lopást nem vállalok. Ez nem lopás, hanem hazafias kötelesség! – volt az ő válaszuk. Nehéz helyzet volt, mert közben végig az járt a fejemben, hogy vajon tudják-e, hogy a napló már nem a Márvány utcai lakásban van, hanem éppen itt, a nagybörzsönyi templom padlásán. Félő volt, hogy ezzel a kéréssel még inkább rá akarnak szedni. [...] Aztán zsaroltak is. Van autója? – kérdezték, de mindjárt meg is válaszolták: Trabant ID 43-51 a rendszáma. Fejből tudták! Ha lesz balesete, felhívja Rajna századost, és minden el lesz intézve. Januárig nem ültem az autóba, aztán ugyanaz a valaki felvilágosított, hogy ne gondoljam, hogy vezetnem kell ahhoz, hogy egy baleset rám kenjenek. Senkinek sem szólhatok a látogatásról! – volt a végső parancsuk. Erre felhívtam a figyelmüket arra, hogy ha fényes nappal áll egy rendőrautó a parókia előtt, arról nehéz egy faluban hallgatni. Végül megengedték, hogy a feleségemnek elmondhatom a történeteket. Megígérték, hogy néhány nap múlva visszajönnek a válaszáért. [...] Sokáig vártak. December 23-án jöttek ismét. Nem vállalom! – mondtam. »Ez hazafias kötelesség! Ne feledje, mi más hangon is tudjuk folytatni a beszélgetést! Ha nem segít nekünk, holnaptól nem lesz lelkesz!« Akkor nem leszek – hagytam rájuk. »Na és a hivatástudat, az hol van?« Végül rám hagyták, nem erősködtek tovább, és elmentek.”⁷

A családtagok ily módon a veszélyt is vállalva, hűségesen megőrizték az értékes hagyatékot, nem rajtuk múltott hát, hogy a naplósorozat hiányosan maradt ránk. Mindez sokkal inkább Ordass életének kritikus eseményeivel, a korabeli politikai, egyházpolitikai és állambiztonsági környezettel függ össze. Hiányérzetünket csak fokozhatja, hogy a közelmúltban kiadott naplók egyike sem teljes írásmű, hiszen az 1948. január 1-jén elkezdett jegyzeteknek augusztus 22-én vége szakad, az 1956. évi naplóírást csak november 26-án kezdte el, s az 1957-ben vezetett feljegyzések is félbemaradnak december 6-án. A töredékesség azonban pontosan leképezi az egyházvezetői pálya töredékes voltát, hiszen Ordass 1948-ban még, 1956–1957-ben pedig ismét (és még) püspök volt. A naplótörzök jelentőségüket tekintve mégis kiemelkednek a sorozatból, mert mindhárom a püspök tiszavirág-életű tényleges egyházvezetői működése idején keletkezett, s így töredékes voltában is jelentős történeti forrásértékkel bír.

⁶ Az említett állambiztonsági tisztek szolgálati anyagát l. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 2.8.1. BM Központi Fogyték 8391 Bodor Ernő; ÁBTL 2.8.1. BM Pest megyei fogyték H/P-131 Rajna Sándor.

⁷ Ordass: *Naplóm*, 511.

PÜSPÖKI PORTRÉ – ÚJ VONÁSOKKAL

Ordass Lajosról való ismereteinket mindmáig alapvetően meghatározzák a Szépfalusi István⁸ általa szerkesztett, hatalmas mennyiségű lábjegyzetanyaggal kiegészített, s az 1980-as években Bernben kiadott ún. lila kötetek.⁹ Az Ordass-kutatás az azóta eltelt négy évtizedben természetesen számos jelentős könyvvel, tanulmánnyal, cikkel gazdagodott,¹⁰ a legátfogóbb ismereteket azonban továbbra is elsősorban a lila könyvsorozatból – a püspök önéletrásaiból és válogatott írásaiból – meríthetjük. Ordass-képünket ma is alapvetően e kötetek határozzák meg, s azt a most közreadott – eredetileg zöld színű – naplók sem rengetik meg alapvetően.¹¹ Belőlük nem egy „másik” Ordass Lajos ismerhető meg, aki a magáncélra írt naplójában, hivatalos szerepéből kibújva egy a köztudatban élőhöz képest egészen más arcát mutatná meg. Nem, Ordass önazonos, minden írásában egy és ugyanaz a személy. Nincs álneve és álarca, nem játszik szerepet sem itt, sem ott. Naplóírás közben legfeljebb őszintébb, mint más szövegei papírra vetésekor.

Ordassban ma elsősorban a szilárd teológiai alapon következetesen helytálló, hajlíthatatlan, megalkuvás nélküli, mártírsorsú püspököt tiszteljük, akit a pártállam az egyházüldözés legkritikusabb fordulópontjain, 1948-ban és 1956 után sem tudott a maga egyházpolitikája szolgálatába állítani. Ordass, a „megállás szimbóluma”,¹² a „márványember” azonban a naplóiban megmozdul, sőt folytonos mozgásban van. Egyházvezetői tisztségéből eredő feladatai mellett hétköznapi cselek-

⁸ Szépfalusi István (1932–2000): evangélikus lelkész, irodalomszervező; 1955-ben, nem sokkal lelkészsé szentelését követően, édesanyja révén osztrák állampolgárként Bécsbe költözött, 1956 novemberétől az Ausztriában élő magyar evangélikusok lelkésze; a nyugati magyar emigráció irodalmi életének fő szervezője; 1960-ban megalapította a Bornemisza Péter Társaságot, amelyet a haláláig vezetett. Bécsi otthona nemcsak az ausztriai, de a nyugatra kiutazó magyarországi evangélikusok számára is fontos találkozási pont volt. L. SZÉPFALUSI István (szerk.): *Találkozások Bécsben – A Bornemisza Társaság vendégkönyve (1960–2000)*, Budapest, Litera Nova Könyvkiadó, 2000.

⁹ ORDASS Lajos: *Válogatott írások*. Válogatta Szépfalusi István, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1982; ORDASS Lajos: *Önéletrajzi írások*. Válogatta Szépfalusi István, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985; ORDASS Lajos: *Önéletrajzi írások (folytatás)*. Válogatta Szépfalusi István, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1987; ORDASS Lajos: *Válogatott írások (folytatás)*. Válogatta Szépfalusi István. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1998. A kötetek e közkeletű elnevezésüket a jellegzetes lila színű borítójukról kapták.

¹⁰ Ordass Lajosról 1978-ban bekövetkezett halála óta számos életrajz készült. Az egyik legelső, kötet formájában eredetileg norvég nyelven jelent meg: LÁSZLÓ G[éza]. TERRAY: *Han kunne ikke annet. En bok om den ungarske biskop Lajos Ordass*, Oslo, Luther Forlag, 1984. Magyar kiadása: TERRAY László: *Nem tehetett mást*, Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör, 1990.

¹¹ A naplók a kötésekor kaptak egységesen sötétzöld színű borítót. A bekötést Ordass nagy körültekintéssel intézte, nehogy illetéktelen kezekbe kerüljenek a feljegyzései: „Az utolsó négy év kivételével mindegyik külön kötetben, azonos méretben és színben volt bekötve. Ő maga ment el Csetkey könyvkötőhöz, akiben megbízott, és vele végeztette el a munkát. Tudta, hogy amit neki átad, az nem kerül más kezébe, és mindent hiánytalanul vissza is fog kapni.” Ordass: *Naplóm*, 510.

¹² IFJ. FABINY Tibor: A megállás szimbóluma. (Olvasónapló. Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*), *Keresztény Igazság* Új folyam (1989/1–2), 15–30.; FABINY Tamás: A márványember, *Evangélikus Élet* 68(2003/34), 8.

vések sora kíséri az életét: utazik, eszik, alszik, gondolkodik, érez, örül, gyászol, dicsér és kritizál, vagyis hús-vér emberként jelenik meg, és kerül ezáltal közelebb az olvasóhoz. A mára meglehetősen sematikus egyszerűsödött püspöki portré a naplók révén finom árnyalatokat kap, hiszen valamelyest az ember, a férfi, a családfelelőse, esendőse és dilemmái is láthatóvá válnak.

Ennek ellenére önéletrajzi írásaihoz hasonlóan a naplókban is az egyházpolitikai szintéren folyamatosan konfrontálódó egyházvezető hangja dominál. A naplójegyzetek az evangélikus egyház egyik legtragikusabb sorsú püspökének reflexiói a naponként megélt kisebb-nagyobb eseményekre, az evangélikus egyház belső problémáira, a korabeli politikai és egyházi élet jelenségeire, a nyilvánvaló, vagy épp a színpad mögött zajló egyházpolitikai folyamatokra. A személyes, a magánéleti és a vezető tisztségéből eredő rétegek, akár a hagyma héja, szoroson, szinte szétválaszthatatlanul rakódnak egymásra, a családi élet elemei mellé nagyívű és számos részletre kiterjedő egyház- és kortörténeti tábló társul. Ordass a vezetése alatt állt evangélikus egyház ügyeit, az evangélikus gyülekezetek mindennapi életét és gondjait, a lelkesítő kar tagjaival kapcsolatos problémákat éppúgy rögzítette, mint az 1957-es útja legapróbb részleteit Minneapolisba (USA), a Lutheránus Világszövetség III. nagygyűlésére, a nemzetközi egyházi élet eseményeit, vagy az állami vezetőkkel, különösen Horváth János ÁEH-elnökkel való hivatalos és személyes kapcsolata lényegesebb részleteit.

REFORMÁTUSOKRÓL – KRITIKUSAN

Egy eredetileg magánhasználatra készült írásműnek az utólagos „felhasználás” során számos kényes pontja lehet. Bár Ordass feltehetően nem kizárólag önmaga számára vezetett évtizedeken át naplót, arra talán sosem gondolt, hogy azok egyszer nyomtatásban is megjelennek. Őszintén leírta hát véleményét mindazokról, akikkel napi munkája során kapcsolatba került. A naplók 2021-ben teljes terjedelmükben, húzás és kihagyás nélkül jelentek meg, ezáltal Ordass azon gondolatai is széles körű publicitást kaptak, amelyeket minden bizonnyal szűkebb kör számára jegyzett fel.

Mindemellett a naplók hangvételt, a szerző látásmódját és értékítéleteit jelentősen meghatározta, hogy a most közreadott naplók keletkezése között nyolc esztendő telt el, s ezek Ordass életének talán legviszontagságosabb évei voltak. Hiszen míg az 1948-as napló írója 47 éves, középkorú, energikus és aktív férfi, az 1956–1957-es naplók szerzője, aki 8-9 évnyi kényszerű hallgatás után tért vissza a püspöki hivatalba, érzékelhetően idősebb, fáradékonyabb, kimerült és sok megpróbáltatáson keresztülment személy. Ezek a tényezők mind átszűrődtek Ordass naplóin, és a napi feljegyzéseire is rányomták a bélyegüket.

A református egyházvezetéséről, a református egyházvezetőkéről, lelkesekről szóló részek kétségtelenül a naplók legkényesebb részei közé tartoznak. Ordass azokat az eseményeket és személyes benyomásokat is rendre rögzítette, amelyeket a református egyház képviselőivel napi kapcsolatba kerülve szerzett. E téren püs-

pöksége első éveinek tapasztalatait csak tovább erősítették benne a kommunista diktatúra történetének két kulcsidőszakában (1948, 1956–1957), aktív püspökként szerzett élményei. A naplókban kendőzetlenül leírt véleménye több, mint egyszerű kritika. Napi jegyzetei unszimpatiairól és egyházvezetői másként látásról egyaránt árulkodnak, azokból ugyanis egyértelműen érzékelhető, hogy alapvető, „zsigeri fenntartás” élt benne a református szellemiséggel szemben, de talán még a teológiai látást illetően is. Naplóiban sorjáznak a reformátusokat illető – általános és személyfüggő – kritikai megjegyzések. Mindez egyoldalú személyeskedésnek tűnhet ugyan, Ordass részéről elsősorban mégsem az. Hátterükben sokkal inkább a sok évszázados közös történelmi múltra visszatekintő, és Ordass számára kéretlenül megörökölt protestáns vetélkedés állt, valamint az evangélikus püspöknek a saját egyháza iránt érzett féltő magatartása.

Ütközőpontok

Ordassnak a püspöki teendői során gyakrabban kellett református lelkészeket vagy gyülekezeteket érintő ügyekkel is foglalkoznia. 47. születésnapján, egy roppant zaklatott nap végén jegyezte fel a következőket:

„Tegnap szerettem volna szép kiadósan dolgozni, hogy soproni utamra megfelelő módon elkészüljek, ehelyett roppantul zaklatott nappá lett. Délelőtt rendkívüli látogatók sora keresett fel. [...] Hazaérve Benkő Viktor kunszentmártoni református pap keresett Békés József lelkész elleni panaszával. Ezt hosszasan adta elő, úgyhogy három óra lett, mire ebédeléshez jutottam. (1948. február 6., péntek)”¹³

A mindennapi és a helyi ügyeken túl azonban püspökként hivatali kötelezettségei része volt a református vezetőkkel való egyeztetés, a közös kérdések megtárgyalása. Naplójegyzetei a mai olvasó számára közeli rálátást engednek arra, melyek voltak azok a korabeli politikai, egyházpolitikai, közéleti kérdések, amelyekben a protestáns egyházak vezetői képesek voltak közösen fellépni, s mely ügyekben állt fenn érdekellentét a református és az evangélikus fél között. Ordass naplójegyzetei arról árulkodnak, hogy számára, evangélikus egyházvezetőként – a tárgyalások és egyeztetések dacára – a negatív élmények, a konfliktusok és a különbözőségek domináltak.

Népek csereberéje

Az 1946. február 27-én aláírt, és 1947 tavaszától 1949 nyaráig több szakaszban végrehajtott szlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény hosszú távon mindkét protestáns egyház életére hatással volt, de míg az egyik számára nyereséggel járt, a másiknak jelentős veszteségeket okozott. Az egyezmény körüli közös protestáns lépésekről Ordass a naplójában is megemlékezett:

¹³ Ordass: *Naplóm*, 29.

„Délután négykor Ravasz Lászlónál volt megbeszélés a csehszlovák ökumené öttagú bizottságának látogatási terve megbeszélésére. Éles ellentét áll fenn a lakosságcsere-egyezmény egyházi vonatkozásai tekintetében a református és evangélikus érdekek között. (1948. január 23., péntek)”¹⁴

Az 1948. januári bejegyzés, amelyet Ordass az áttelepülés–áttelepítés közbülső időszakában írt, tárgyilagos és kíméletlenül pontos diagnózis volt. A második világháború utáni lakosságcsere a már a trianoni békediktátum következtében komoly veszteségeket elszenvedett evangélikus egyház számára újabb jelentős károkat okozott, elsősorban az egyháztagok létszámát illetően. A Csehszlovákiába áttelepülni szándékozók ugyanis javarészt evangélikus vallásúak voltak. A Csehszlovákiából Magyarországra áttelepített magyarság viszont nagyobb arányban református volt, így az ő áttelepülésük a hazai református egyház számára létszámbeli gyarapodást eredményezett. A magyar részről kényszerű demográfiai mozgás evangélikus szempontból mindenképp kedvezőtlen folyamatnak bizonyult. Nemcsak tovább növelte a két protestáns egyház létszámbeli különbségeit, de hosszú távon az evangélikus egyház társadalmi életbeli súlyának és jelenlétének csökkenéséhez is hozzájárult.

Szervezetlenség

Precíz és pontos ember lévén Ordasst rendkívüli módon zavarta a pontatlanság, a feületesség, a lazaság, különösen egyházi rendezvények esetén, amelyeket nemcsak hivatalos jellegük, de hosszúságuk miatt egyébként is sok esetben felesleges, kontra-produktív együttléteknek tartott. Nehezen viselte, ha a szervezetlenség miatt hivatali teendőinek tervezett rendje is felborult. Ezirányú élményeket a saját egyházában, de protestáns körökben is bőven megtapasztalt, s a naplóiban is nyoma maradt:

„Kemény Lajossal, akivel együtt indultunk a kelenföldi református gyülekezetbe, ahol dr. Vladár Gábor tartott előadást. Az előadás tüneményesen szellemes volt (predestinációkérdés kivételével), de csupa bosszúságot okoztak a külsőségek, az érthetetlen indolencia.¹⁵ Előadó és vendégek régen a helyszínen voltak már, amikor a házigazdák félórás késéssel bevonultak. Mindezt pontos kezdés határozott ígérete ellenére. El is késtünk Keménnyel együtt az »Evangélikus Theológia« munkatársi összejöveteléről, mely nálam volt egybehívva. (1948. január 12., hétfő)”¹⁶

De második püspöksége alatt sem volt megengedőbb a szervezetlen egyházi alkalmak iránt:

„Ezután a Református Teológiai Akadémia dísztermébe mentem, ahol Comenius Ámos Jánosról volt emlékező ünnepség. A befejező áhítat megtartására

¹⁴ Uo., 19–20.

¹⁵ Indolencia: lustaság, a tenni akarás hiánya. A római katolikus tanítás szerint a hét főbűn egyike.

¹⁶ Ordass: *Naplóm*, 13–14.

kértek. Előadást Esze Tamás¹⁷ tartott, hozzászóló dr. Szilády Jenő [evangélikus lelkész] volt. Az ünnepség láthatóan rosszul volt megrendezve. Összesen negyvennégyen voltunk jelen a hatalmas teremben, ebből is tízenégy volt evangélikus, kettő baptista. (1957. június 15., szombat)¹⁸

1948 – a sorsdöntő tavasz

A hazai protestáns egyházak közti nézeteltérések, a két felekezet közti „féltekenykedés” egyik fő oka kétségtelenül anyagi természetű volt. A pénzügyi háttérű nézeteltérések kulisszatitkaiba vezetnek be például Ordass 1948 tavaszán kelt naplójegyzetei. 1948 márciusában a hazai protestáns egyházak képviselőiben Ordass Lajos evangélikus püspök és Pap László professzor,¹⁹ a háború utáni ökumenikus egyházi újjáépítési munka irányítói Svájcba utaztak, hogy az egyházi világszervezetek²⁰ segélyprogramjáról tárgyaljanak azok vezetőivel.

A konferenciát a Genftől 20–25 kilométerre lévő kis faluban, Saint-Cergue-ben tartották, és azon a segínyt nyújtó országok (pl. USA, Nagy-Britannia, Svájc, Svédország, Dánia, Új-Zéland) és a segélyezett országok (pl. Németország, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, Finnország, Görögország, Norvégia, Jugoszlávia, Románia) küldöttjei – „az újjáépítési titkárok”²¹ – vettek részt. Ordass és Pap László még a konferencia előtt, Genfben egyezteték a stratégiát: „Az ebédet egyébként Pap Lászlóval költöttem el. Összeegyeztettük szempontjainkat, melyekkel mindegyikünk saját egyházát képviseli. (Saint-Cergue, 1948. március 4., csütörtök).”²² Pap László azonban két nappal később váratlan és előre nem egyeztetett lépést tett, amit Ordass meglehetősen rossz néven vett:

„Bizottsági ülések voltak délelőtt és délután. [...] Délután folytatódott a segélyezett országok egyházainak beszámolója. [...] Pap László református módra rendezett egy jelenetet. Cédulkán arra kért, 5 percre menjek vele Michelfelderhez. Azt nem mondta meg találkozáskor sem, miért kéri. Mikor leültünk, Michelfelderhez fordulva azt kérte, hogy jelenlétemben mondja meg, mi az igazság az amerikai lutheránusok kilátásba helyezett segélyéről. Ha engem kérdezett volna,

¹⁷ Esze Tamás (1903–1993): református lelkész, irodalomtörténész, 1951–1980 között a református Konvent levéltári és könyvtári előadója, majd a magyarországi református egyház tudományos gyűjteményeinek főigazgatója. 1956–1957-ben teológiai tanár Budapesten, 1958–1989 között a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

¹⁸ Ordass: *Naplóm*, 250.

¹⁹ Pap László (1908–1983): református lelkész, teológia professzor, 1939-től a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanára, 1948 és 1957 között dékánja, a Református Világszövetség és az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának tagja. 1945-ben Ravasz László megbízásából ő indította el a háború utáni egyházi újjáépítési munkát, 1946 februárjától 1948-ig az újjáépítési segélyosztást is koordináló Magyarországi Ökumenikus Bizottság Újjáépítési Osztályának vezetője.

²⁰ L. Lutheránus Világszövetség (továbbiakban LVSZ), Egyházak Világtanácsa (továbbiakban EVT I).

²¹ L. PAP László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*, szerk. Bárczay Gyula, Bern–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1992, 56.

²² Ordass: *Naplóm*, 44.

ugyanézt én is meg tudtam volna neki mondani. Eljárása legyenyhébb szóval kifejezve: tapintatlanság. (Saint-Cergue, 1948. március 6., zombat).²³

A segélyügyi konferencián történekről nemcsak Ordass püspök, de a református vezető is részletesen írt az emlékiratában.²⁴ Pap László természetesen a Saint-Cergue-ben történtek református verzióját rögzítette. Ő sem rejtette véka alá az evangélikusokra és Ordassra vonatkozó kritikáját. Nemcsak azt furcsállta ugyanis, hogy Ordass az 1947-es amerikai újáról később nem számolt be sem neki, mint az ökumenikus újjáépítési munka vezetőjének, sem Ravasz László püspöknek. Ugyanakkor azt is nehezményezte, hogy csak Genfben érkezése után értesült arról, hogy a saint-cergue-i konferencián Ordass püspök is részt vesz: „Míg az előbbi csak figyelmetlenség volt, ez [utóbbi] már egyenesen bizalmatlanságot jelentett részükről irányomban.”²⁵ Pap szerint „az evangélikusok”²⁶ nem bíztak abban, hogy a református egyház a már náluk lévő pénzből megelőlegezi azt az összeget, amit az amerikaiak 1947-ben megígértek Ordass püspöknek. Pap azonban, aki ekkor már több éve vezetője volt a magyarországi egyházak újjáépítési ügyeinek, s közvetlen kapcsolatban állt a segélyező szervezetek vezetőivel is, e téren bizonyosan tapasztaltabb volt Ordassnál, hisz jól ismerte az ilyen típusú ígéreteket. Jól tudta, hogy az amerikai segélyekre vonatkozó ígéret is „csak akkor érnek pénzt, ha összegyűjtötték a fedezetet”.²⁷ Pap László tájékozottabb is lehetett Ordassnál, tudomása volt ugyanis arról, hogy az amerikai felajánlások fedezetének a biztosítása „egyre nagyobb nehézségeket okoz”.²⁸ Emlékiratában kissé sértődötten állapította meg, hogy „Az evangélikusok ezt nem akarták elhinni nekem, s azt állították, hogy én vagyok a kerékkötő.”²⁹

A két magyar protestáns vezetőnek tudomásunk szerint sem Saint-Cergue-ben, sem később nem sikerült tisztázni egymás között a konfliktust. Mindketten a személyes feljegyzéseikben dokumentálták saját verziójukat, a maguk karakteres véleményével együtt. Noha 1948 szeptemberében, az „Ordass és társai” (ti. báró Radvánszky Albert evangélikus egyetemes egyházi és iskolai felügyelő, és Vargha Sándor egyetemes egyházi főtitkár) ellen indított perben nemcsak az amerikai segély kapott kulcsszerepet, de maga Pap László is: „Jellemző, hogy jó félév múlva az Ordass-perben éppen az volt a vád Ordass és Vargha Sándor ellen, hogy nem jelentették be a Nemzeti Banknak a külföldi követeléseket, s akkor én igazoltam,

²³ Uo., 47.

²⁴ Pap: *Tíz év*, 56–58.

²⁵ Uo., 57.

²⁶ Pap László nem nevesítette, hogy az „evangélikusok” kifejezés többes számával pontosan kikre, mely evangélikus személyekre gondolt. [M. K.]

²⁷ Pap: *Tíz év*, 57.

²⁸ Ua.

²⁹ Ua.

hogy ezek nem voltak bejelenthető követelések, hanem csak meghatározatlan ígéretetek, melyekből vagy lesz valami, vagy sem.”³⁰

Mindkét egyházvezető feljegyzése szubjektív jellegű írásmű, ám e fenti rövid elemzés is mutatja, hogy forráskritikai összevetésük számos tanulással szolgálhat mindkét protestáns egyház történetírása számára. Annál is inkább, mert az 1948. márciusi eseményeknek a svájci konferencián történeknél jóval messzebbre és mélyebbre mutató összefüggései is voltak. A magyar kommunista pártvezetés a „fordulat évében” az egyházak megtörésére, illetve az egypárti diktatúra rendszerébe való beágyazásuk érdekében koncentrált támadássorozatot indított. A kíméletlen egyházüldözés során a protestáns egyházak nemkívánatos, „reakciós” vezetői ellen is felléptek, és többféle módszerrel állították őket félre. A szalonképesebb eszközök egyike volt, amikor kedvező ajánlatként feltüntetve, vagy épp ellenkezőleg, fenyegetéssel, zsarolással próbáltak rábírní egyes egyházi személyeket arra, hogy „önként” hagyják el Magyarországot, és költözzenek végleg külföldre.

„...nehéz magyarázatot találunk azokra az eseményekre, amelyek előttünk állnak. Egyetértünk azonban abban, hogy ez az akció, amely Lajos bácsi tudomására jutott, könnyen magyarázható megfélemlítésnek. Ennek az lehetett volna a célja, hogy Lajos bácsi és Pap László kinn maradjanak, s ez esetben az otthoni vezetést hajlíthatóbb emberek vegyék át. Ezt az egész tervet azonban most dugába döntheti az, hogy Lajos bácsiék most ennek ellenére is hazamennek.”³¹

A Vajta Vilmosék által emlegetett „akció, amely Lajos bácsi tudomására jutott”, fontos kísérőeleme Ordass és Pap svájci útjának. Ordass 1948. március 2-án szállt repülőre. Zürichbe érkezésükkor egyik utitársa, Tessényi János metodista szuperintendens töredelmesen elmondta neki, hogy az Államvédelmi Hatóság itt-hon azzal bízta meg, hogy Svájcban folyamatosan tartsa szemmel kettejüket (ti. Ordass és Pap Lászlót), és rendszeresen küldjön jelentéseket róluk egy megadott budapesti címre.³² Vajtáék sajnos nem tévedtek a prognózist illetően. Tessényi János vallomása után Ordass számára nem volt kétséges, hogy a letartóztatás vár rá, annak csupán az ideje volt kérdéses. Március 16-án hazatért Svájcból, és fél évig nem esett bántódása. Az augusztus 23–24-i házkutatás és letartóztatás után,

³⁰ Ua. Ordass Lajos letartóztatásáról, az LVSZ vezetőinek közbenjárásáról, és Ordass védőjéről, Kardos Jánosról l. még Uo., 72–75.

³¹ Vajta Vilmos, Leskó Béla és Pósfay György levele Ordass Lajos püspöknek. Herrljunga (Svédország), 1948. március 12. L. EOL Hagyatékok, Vajta Vilmos-hagyaték, Levelezés, 1948. A levél valóban közös szerzemény, mert a három lelkész ugyanazon a levélpapíron, bekezdésenként felváltva írta. A levélváltásáról és az 1948 tavaszi események állambiztonsági háttéréről részletesen l. MIRÁK Katalin: A függöny mögött. Párhuzamos olvasmányok és források Ordass Lajos naplóihoz (1948, 1956–1957), in: Ordass: *Naplóm*, 462–468.

³² A történet evangélikus és a református változatban is ismert, l. Ordass: *Önéletrajzi írások*, 243, 464.; Pap: *Tíz év*, 57–58. Miután Tessényi János „dekonspirálódott”, azaz felfedte a titkos megbízatását Ordass előtt, és nem volt hajlandó azt teljesíteni, továbbá megkérte az evangélikus püspököt, hogy minderről Pap Lászlót is értesítse, nem tért haza Svájcból, feleségével együtt külföldön maradt.

szeptember 6-án megkapta a zsarolással felérő ajánlatot: „amennyiben püspöki tisztségemről lemondok, a kormány megadja nekem a lehetőséget arra, hogy családommal együtt külföldre távozzam.”³³ Mivel ezt a maga részéről elfogadhatatlannak tartotta, 8-án ismét letartóztatták, perbe fogták, és október 1-jén gazdasági bűncselekmény elkövetéséért kétévi fegyházbüntetésre ítélték.

Egyházpolitikai törésvonalak

Nemcsak a svájci konferenciáról szóló részek, de más tavaszi feljegyzések is Ordass 1948-as naplójának egyik legértékesebb részét alkotják. Ezekben a hónapokban zajlottak a kormány és az egyházak közötti tárgyalások, amelyek eredményeképpen az év második felére létrejöttek azok a keretmegállapodások – ún. egyezmények –, amelyek állam és egyház szétválasztása során a két fél viszonyát hivatottak rendezni.³⁴

A Magyar Kormány és a Magyarországi Evangélikus Egyház közti megállapodást 1948. december 14-én írták alá, s a rendszerváltozásig e dokumentum határozta meg az egyház működési kereteit, lehetőségeit, jogait és kötelezettségeit.³⁵ Az állami fél a hónapokig tartó tárgyalássorozat folyamán számos módon nyomást gyakorolt a tárgyalóasztal mellé kényszerített egyházvezetőkre. A „divide et impera” elvét már akkor sajnos sikerrel alkalmazó pártvezetés rendre kijátszotta egymás ellen a protestáns egyházakat, egyfajta mesterséges versenyhelyzetet szimulálva, mintha az állammal való megegyezés terén az egyik előrébb tartana, mint a másik. Ordass naplójegyzeteiben nemcsak az egyházi erők megosztását célzó egyházpolitikai praktikára találunk utalást, de arra is, hogy az egyezmény szövegtervezetét a reformátusok előbb elfogadták, mint az evangélikus vezetők, akik azt még május végén sem kapták kézhez: „Délután jártunk Ortutay³⁶ fényes lakásán.

³³ Ordass: *Önéletrajzi írások*, 328–329.

³⁴ Noha az egyezmény a kölcsönösség jegyében elvileg mindkét fél számára kötelező erejű volt, az állam a diktatúra évtizedeiben számos ponton megsértette a szerződésben garantált vallás-szabadságot (pl. kötelező iskolai vallásoktatás, templomon kívüli egyházi alkalmak tartásának szabadsága, az egyházi sajtó szabad működése, biblia- és iratterjesztés, missziói munka stb.). Az evangélikus egyházi ellenzék kritikus megállapítása szerint az 1948-as egyezmény pontos szövegét megszületése után szinte sosem idézték, viszont állandóan hivatkoztak rá. ID. MAGASSY Sándor: Az Egyezmény (1948–1989), *Keresztény Igazság* 40(1998 Tél), 9–22, 9.

http://www.ordass.hu/docs/KI_040_1998tel.pdf (Letöltés: 2023. március 10.); A rendszer iránt elkötelezett egyháziak ezt az egyébiránt jogsértő állami gyakorlatot azzal a tetszetős véleménnyel vélték igazolni, hogy „az Egyezmény betűjénél fontosabb az Egyezmény szelleme”. L. ID. MAGASSY Sándor: Egyházunk utolsó ötven éve, *Keresztény Igazság* 41(1999 Tavasz), 11–18, 12. http://ordass.hu/load_doc.php?cat=ETT&doc=52 (Letöltés: 2023. március 10.); A Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyar Köztársaság közötti egyezmény (1948) című oktató videót l. az EOL youtube-csatornáján: <https://www.youtube.com/watch?v=A1ia0nNB3Eo> (Letöltés: 2023. március 18.)

³⁵ Az 1948-as egyezményt Németh Miklós miniszterelnök és az evangélikus egyház Országos Elnöksége, Harmati Béla püspök és Frenkl Róbert országos felügyelő 1990. március 19-én bontották fel.

³⁶ Ortutay Gyula (1910–1978): vallás- és közoktatásügyi miniszter: 1947. március 17. – 1950. február 25.

Előadtuk bírálatusukat a református tervezetről, megállapítottuk, hogy nekünk nem küldtek tervezetet, amíg ezt nem kapjuk meg, nem tudunk nyilatkozni sem. (1948. május 27., csütörtök)³⁷

Ordass a reformátusok lépéselőnyéről egyenesen Mihályfi Ernőtől³⁸ értesült:

„Megállapodás szerint ma [május 24-én] délelőtt fél 11-kor kezdtünk volna tárgyalást az állam és egyház viszonya rendezésének előkészítésére. De korán reggel telefonértesítést vettem az egyházegyetemtől, hogy Mihályfi Ernő miniszter óhajt velünk azonnal tárgyalni. Atmentem. Bemutatta azt az egyezés szöveget, melyben a reformátusok állítólag megegyeztek a kormánnyal. Elszörnyedtem. A pénteki tárgyalási szövegnél is súlyosabb szöveg került most elénk, mely még az iskolai internátusok feladását is elfogadta. Mihályfi most is szokott tónusában beszélt, sürgetve azonnali csatlakozásunkat. (1948. május 25. kedd)³⁹

Az állam által generált protestáns versenyfutásnak azonban az egyházakban is voltak szószólói, Ordass jegyzete szerint például a református lelkész Tildy Zoltán,⁴⁰ aki a tárgyalások idején Magyarország köztársasági elnöke volt:

„A nap folyamán Mihályfi közvetítette bizottságunk tagjai felé a köztársaság elnökének meghívását Balatonlellére, ma du. 5 órára. E célból du. fél 3-kor elindultunk: Radvánszky, Túróczy, Szabó, Németh Károly, Kuthy és én⁴¹ Mihályfi kíséretében. Zivataros, záporos, jégesős utazással, kis késéssel, Balatonlellére érkeztünk. Tildy köztársasági elnök sajnálkozását fejezte ki azon, hogy az evangélikus egyház nem zárkózott fel a református egyház mellé az egyház és állam viszonya rendezésének kérdésében, és szükségesnek jelezte, hogy a bizottság tagjai a saját nevükben kössenek megállapodást az állammal, és ennek minden konzekvenciáját vállalják a zsinaton. Nevezetesen: a zsinat pozitív állásfoglalásának kialakítására, vagy ellenkező esetben a lemondásra. Hangsúlyozta, hogy e nélkül az evangélikus egyház elesik mindazoktól az »elnökök«-től, melyeket a megállapodás-tervezet tartalmaz. (1948. június 10. csütörtök)⁴²

Mindazonáltal a kiegyensúlyozott testvéri kapcsolatnak is volt helye, hiszen Ordass különböző református közösségekben is vállalt szolgálatot: „A józsefvárosi református gyülekezet vezetősége azzal a kéréssel keresett fel, hogy május 27-én

³⁷ Ordass: *Naplóm*, 116.

³⁸ Mihályfi Ernő (1898–1972): Mihalovics Samu evangélikus lelkész, (fő)esperes (Bér, Nógrádi Evangélikus Egyházmegye) fia; művészettörténész, újságíró, szerkesztő, politikus; 1947-ben tájékoztatói, majd külügyminiszter, 1948-ban a köztársasági elnök hivatalának főnöke; 1952–1972-ben egyetemes (országos) felügyelőként az evangélikus egyház legfőbb világi (nem lelkészi) vezetője.

³⁹ Ordass: *Naplóm*, 115.

⁴⁰ Tildy Zoltán (1889–1961): köztársasági elnök: 1946. február 1. – 1948. augusztus 3.

⁴¹ A Balatonlellére utazó evangélikusok: Túróczy Zoltán, Szabó József és Ordass Lajos püspökök, Kuthy Dezső, illetve Németh Károly lébényi lelkész, esperes, aki ekkor a visszavonulásra készülő Kapi Béla dunántúli püspök helyettesítését látta el.

⁴² Ordass: *Naplóm*, 123.

tartsak náluk előadást »A kősziklára épített egyház« címen. Elvállaltam. (1948. április 24., szombat)⁴³

Az evangélikus püspök figyelmét e szolgálatok során az sem kerülte el, hogy a református egyháztagok között is számos kritikus, másként gondolkodó van: „Este 7-kor a Salétrom utcai református templomban tartottam előadást: »A kősziklára épített egyház« címen, az ottani férfikör által rendezett esten. Az együtt volt presbiterek meglehetősen nagy elkeseredéssel beszéltek a református egyház vezetőségéről. (1948. május 27., csütörtök)»⁴⁴

Ismét püspöki székben

Ordass az állami és az egyházi rehabilitációját követően 1956. október 30-án vette vissza püspöki hivatalát, amelyet azonban ismét csak rövid ideig, 1958 nyaráig tölthetett be. E másfél évben a régi személyes jó kapcsolatai is aktivizálódtak, bár úgy tűnik, az 1948-as napló írása óta eltelt nyolc év felettük sem múlt el nyomtalanul: „Meglátogatott hivatalomban dr. Ravasz László református püspök. Jó beszélgetésünk volt. Erősen megöregedett utolsó találkozásunk óta, de szellemileg igen élénk. (1956. november 27., kedd)»⁴⁵

A forradalom leverése utáni helyzetben egy időre mintha az ökumenikus összefogás is biztatóan megelevenedett volna: „Délre felekezeti megbeszélést hívtam össze unitáriusok, baptisták, metodisták és reformátusok részvételével, hogy megbeszéljük azokat a kérdéseket, melyek a külföldről kilátásba helyezett segélyküldeményekkel kapcsolatosak. Ez a megbeszélés jó volt, és érdemes volt együtt lenni. (1956. december 17., hétfő)»⁴⁶

A református egyház politikai szerepvállalásával és elköteleződésével szemben azonban Ordass a második püspöksége idején is rendkívül kritikus volt. 1956/57-es naplóiban mondhatni még kíméletlenebb a református kollégákkal szemben. Változatlanul távol állt tőle a református egyházvezetés politikai orientációja, olyannyira, hogy még az 1956 őszi református egyházi lépésekkel kapcsolatban is bírálóan jegyezte fel: „Délután négytől hatig a református konventen tárgyaltunk Túróczy Zoltánnal együtt Győry Elemérrel és dr. Buza László főgondnokkal. Most is tudomásul kellett vennünk, hogy a református egyház túl nagy lendülettel nehéz helyzetet teremtett az október végi napokban, melyből most nehezen tud kivergődni. (1957. január 24., csütörtök)»⁴⁷

⁴³ Uo., 92.

⁴⁴ Uo., 117.

⁴⁵ Uo., 140.

⁴⁶ Uo., 154.

⁴⁷ Uo., 173. Ordass itt vélhetően a református egyházban a forradalom idején végrehajtott személycserékre, az Országos Intézőbizottságra, későbbi nevén Református Megújulási Mozgalomra, illetve a református egyháznak a forradalom melletti, s az evangélikusénál erőteljesebb kiállására utalt.

Ordass második püspöksége ismét olyan időszakra esett, amikor – a forradalom leverése után önmagát is újradefiniáló – kommunista államhatalom az egyházakat tárgyalásostalhoz kényszerítette. 1957 folyamán Ordass püspöki feladatainak tetemes részét a tárgyalásokon, megbeszéléseken, üléseken való részvétel tette ki, amelyeken az állam képviselői mellett református egyházi emberekkel is találkozott. Utóbbiakkal kapcsolatos tapasztalatai nem voltak kifejezetten pozitívak:

„Tizenegy órára az Üllői útra kellett mennem. Először Túróczy Zoltánnal külföldről érkező vendégeink programját beszéljük meg, majd Veöreös Imrével tárgyaltam. Azután érkezett meg Győry Elemér református püspök, akit várunk is, hogy meghalljuk az államhatalom képviselőivel folytatott tárgyalásuk eredményeit. Semmi lényegeset nem mondott rövid látogatása során. (1957. január 26., szombat)”⁴⁸

Meglepő módon Ordassnak az ún. visszarendezés idején (különösen 1957 első felében) az állami szervek képviselőivel kapcsolatban szinte kedvezőbb, több reményre és bizakodásra feljogosító tapasztalatai voltak, mint egy-egy református egyházvezetővel. Különösen igaz volt ez Horváth Jánosra,⁴⁹ az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnökére, aki egyházpolitikai szempontból nemcsak ennek az időszaknak, de az 1957-es naplónak is egyik főszereplője. Ordass iránta tanúsított bizalma 1957-ben szinte mindvégig fennállt, s e viszony vélhetően kölcsönös volt, hiszen az evangélikus püspök nagy horderejű kérdésekben is kezdeményezően lépett fel nála. Felajánlotta például az ÁEH elnökének, hogy közvetítőként részt vesz az állam és a római katolikus, illetve a református egyház közötti kapcsolatok rendezésében:

„Már napokkal ezelőtt kértem Horváth Jánost, hogy adjon alkalmat egy négy szemközti beszélgetésre. Szerda délutánban állapotunk meg. Eredetileg – indítványom megtételekor – könnyebbnek gondoltam ezt a beszélgetést. Azt hittem: közvetítős szerepet vállalhatok az államnak a katolikus és református egyház felé fönnálló rossz viszonyának rendezésében. Most úgy látom, hogy ez nehéz beszélgetés lesz, és már egészen közletről fogja érinteni a mi egyházunkat. (1957. január 28., hétfő)”⁵⁰

A naplójegyzetek szerint nemcsak az állam, de mindkét egyház is igényt tartott az evangélikus püspök bevonására. Ordass az év első felében több alkalommal találkozott, tárgyalt és egyeztetett a felek képviselőivel:

„Délelőtt a hivatalomban dr. Pap László református teológiai tanár keresett föl hosszabb beszélgetésre. A református egyház bonyolult ügyeivel és nehézsé-

⁴⁸ Ordass: *Naplóm*, 174.

⁴⁹ Horváth János (1921–1988): 1951. június 18. – 1952. január 5: az ÁEH elnökhelyettese; 1952. január 5. – 1959. június 2.: az ÁEH elnöke, <https://neb.hu/asset/phpHcYc7Z.pdf> (Letöltés: 2023. március 14.)

⁵⁰ Ordass: *Naplóm*, 176–177.

geivel foglalkoztunk. Pap bizonyos közvetítésre kért föl az államhatalom felé. (1957. február 8., péntek)⁵¹

[...]

Dél előtt telefonált Horváth János, és beszélgetést kért tőlem délután fél öt órára. Tárgyalásunk során előadta azokat a nehézségeket, amelyek az állam és a katolikus egyház között fennállanak, másrészt pedig a református egyház és állam között. Kért: ha módomban áll, vállaljak bizonyos fokú közvetítő szerepet Grósz József kalocsai érsek felé, s amennyiben a katolikusok is jónak látnák, a bécsi katolikus nuncius felé is. Bizonyos békítő szolgálatra kért a református egyház felé is. (1957. február 12., kedd)⁵²

[...] Dr. Szőrényi Andor⁵³ katolikus teológiai tanárral folytattam hosszú tárgyalást arról a beszélgetésről, mely tegnapelőtt Horváth János és köztem történt. Szőrényi fölvilágosításai más fénybe állították előttem a történeteket. Megállapodtunk, hogy ő még ma Kalocsára megy, beszámol Grósz József érseknek, és amennyiben szükségesnek látszik egy kettőnk közötti találkozás, akkor arra hétfőn kerülne sor. (1957. február 14., csütörtök)⁵⁴

[...] Dél előtt tizenegyre – megállapodás szerint – Horváth Jánoshoz mentem, aki tájékoztatott Grósz József érsekkel folytatott tárgyalásairól és prágai útjáról, amikor is Visser't Hooft főtitkárral tanácskozott a magyarországi református egyház helyzetéről. Ennek lefolyásáról tájékoztatott. (1957. február 20., szerda)⁵⁵

Ordass, akinek egyházvezetőként 1945 őszétől számos tapasztalata volt a feszült egyházpolitikai helyzetek átlátásában, leginkább reális megfontolásból vállalta fel a közvetítői szerepet, mert tudta, hogy az államhatalom és a két nagyobbik történelmi egyház közti konfliktus óhatatlanul negatív kihatással lesz a jelentéktlenebb súlyú, épp ezért sérülékenyebb evangélikus egyház jövőjére nézve is:

„Szeretném megkísérelni ezt a szolgálatot elvégezni, bár tudatában vagyok annak, hogy ez mennyire kényes föladat. Nem valami képzelődés él bennem a sikerre vonatkozólag, hanem világosan látom, hogy ha állam és katolikus egyház között, vagy állam és református egyház között éles ellentét fejlődik ki, és harcra kerül a sor, akkor károsodik szegény evangélikus egyházunk is. (1957. február 12., kedd)⁵⁶

Mindemellett Ordass az 1957 tavaszán nagy méreteket öltött, s mindhárom történelmi egyház papi, lelkészi karát súlyosan érintő letartóztatási hullám idején

⁵¹ Uo., 182.

⁵² Uo., 184.

⁵³ Szőrényi Andor dr. (1908–1969): római katolikus pap, teológiai tanár; 1951–1969-ig a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia újszövetségi tanszékének professzora.

⁵⁴ Ordass: *Naplóm*, 186.

⁵⁵ Uo., 190.

⁵⁶ Uo., 184.

személyes ügyben is igyekezett segítséget nyújtani. Püspöki közreműködése esetenként sikerrel járt:

„Telefonon beszéltem dr. Nagy Barna református teológiai tanár feleségével, aki segítségemet kérte szívtrombózással letartóztatott férje ügyében. Borzasztó nagy méreteket öltenek a letartóztatások. Aggasztó tünetek ezek. (1957. március 15., péntek)⁵⁷

[...] Ekkor folytattam telefonbeszélgetést is Horváth Jánossal letartóztatott lelkészeink: Székács Sámuel, Solymár János, Pribelszky Mihály és Kiss Benő ügyében. Szabadon bocsátásukra határozott ígéretet kaptam. Nagy Barna református teológiai tanár és Joó Sándor református lelkész érdekében is szót emeltem, és nagy örömöm volt, amikor estefelé dr. Nagy Barnáné telefonüzenetéből megtudtam, hogy férjét haza is engedték. Remélem, a mi embereinkkel is így lesz. (1957. március 18., hétfő)⁵⁸

Az államhatalom kötelezően elvárta a keresztyén egyházak támogatását és a „békeszolgálatban” való aktív részvételét. Ordass a református egyházzal pozitívan nyilatkozó kevés naplójegyzeteinek egyike az, amelyikben a békemozgalomról szóló közös eszmecséréről viszonylagos meglegedettséggel írt:

„Ma reggel a munkát az Állami Egyházügyi Hivatalban kezdtem. Az Országos Béketanács⁵⁹ ügyében voltunk együtt a református egyház képviselőivel. Nem volt rossz a megbeszélésünk, bár szükségét éreztem annak, hogy kétszeri felszólalásomban félreérthetetlenül, talán balga őszinteséggel, megállapítsam, hogy egyházunk részére áruulásra nem vagyunk hajlandók, de igazi békeszolgálatra igen. (1957. március 25., hétfő)⁶⁰

Az üdítő kivételek mellett azonban 1957 folyamán tovább sorjáznak a borúlátó hangú református tartalmú bejegyzések. Ordass cseppet sem visszafogottan emlékezett meg például a református Konventben megtartott július 4-i ülésről, amelyen az ökumenikus bizottság megalakításáról tárgyaltak.⁶¹ Másnapi naplójegyzetében egyértelműen kifejezte, hogy az ügyben nem akar támogatóan a pártállam

⁵⁷ Uo., 202.

⁵⁸ Uo., 204.

⁵⁹ A pártállami diktatúra kiteljesedésének fenyegető légkörében, a kommunista párt irányításával és szervezésében 1950. augusztus 1-jén a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem aulájában megalakították a Katolikus Papok Országos Békebizottságát. A békepapi mozgalmat, amely 1956-ban széthullott, 1957-ben újjászervezték. 1957. április 3-án az Országos Béketanács keretében megalakult az Országos Béketanács Evangélikus Egyházi Bizottsága. A megalakulásról szóló híradást l. *Evangélikus Élet* 22(1957/4), 1.

⁶⁰ Ordass: *Naplóm*, 206.

⁶¹ Ordass itt vélhetően az 1943-ban megalakult Egyetemes Egyháztanács Magyarországi Bizottságára utalhatott. A testület, amelynek feladata az Egyházak Világtanácsával való hivatalos kapcsolattartás volt, 1954-től Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa néven dolgozott, 1956-ban egy ideig szünetelt a működése, 1957. július 6-án alakították újjá.

egyházpolitikája iránt maximálisan elkötelezett református és evangélikus püspök mellé állni. Ordass háritásában nyilván erősen közrejátszott az a személyes élménye, hogy épp azok kérték fel a közreműködésre, s hangoztatták fenn a jelentőségét, akik az előző nyolc évben igyekeztek távol maradni tőle:

„Tizenkét órára a református konventre kellett sietnem, ahol az ökumenikus bizottság megalakulásáról tárgyaltunk. Nehezen értették meg húzódozásomat, hogy nem akarok aktív szerepet vállalni. Hogy nem kívánkozom Bereczky Albert és dr. Vető Lajos támogatója lenni. Túlzott szavakat használtak nemzetközi és egyházközi súlyomról éppen azok az emberek, akik az elmúlt nyolc év alatt erről a súlyról semmit sem akartak tudni, sőt, mindenben nehézséget támasztottak. (1957. július 5. péntek)”⁶²

Személyektől független fenntartásairól, és a protestáns körökön belüli idegen-ségérzetéről az Ökumenikus Tanács Kálvin téri alakuló ülése után így vallott:

„Délután ötkor a Kálvin téren vettem részt az ökumenikus tanács megalakuló gyűlésén. Feltűnően kevesen jelentek meg, főként református részről voltak nagyon kevesen. Nem újság számomra, de most különösen tudatossá vált számomra, hogy mennyire idegen nekem a református környezet. Egészen más lélek lakik bennük. Ez a lélek idegen nekem. (1957. július 6. szombat)”⁶³

A Református Teológiai Akadémián július 11-én megrendezett békekonferencián újabb „református sokk” érte. Naplóbejegyzésében a rendezvényről, Péter Jánosról és (név nélkül) két református lelkészről lesújtó véleményt írt:

„Előadást Péter János tartott. Kifejezhetetlenül kiábrándító volt számomra ez az együttlét. Amúgy sem igen bírom a reformátusokat – főként a református papokat –, de ez még külön is megpróbált. Ketten kaptunk úgynevezett »vastaps«-ot. Péter János és én. Az előbbit végképpen nem értem, az utóbbit ezen a világon semmire sem értékelem. Szerettem volna magamnak kikérni. Két református pap – hozzászóló – közönséges árulást követett el bibliaórai közösségével, illetőleg gyülekezetével szemben. Hitvány emberek lehetnek. (1957. július 12. péntek)”⁶⁴

⁶² Ordass: *Naplóm*, 259.

⁶³ Uo., 260.

⁶⁴ Uo., 263. K(eken). A(ndrás): Békés életet akarunk! Beszámoló a magyar protestáns egyházak lelkészeinek 1957. július 11-én tartott országos békekonferenciájáról, *Evangélikus Élet* 22(1957/18), 2.; A beszámoló szerint az ülés elnöki tisztét Benkó Ferenc református főgondnok töltötte be. A nyitó áhítatot Muraközy Gyula református lelképásztor, a Református Konvent irodavezetője tartotta, utána következett Péter János előadása. Azt követte Szamosközi István református esperesnek a református és az evangélikus egyházi békebizottság elé terjesztett javaslata, amelyben „kifejezésre jut a magyar protestáns egyházak szolgálatának felajánlása a béke ügyében”. A cikk a református hozzászólók közül név szerint csak Huszty Kálmánt idézte, aki a református egyházi békebizottság nevében beszélt. Így e beszámoló alapján nem azonosíthatók teljes bizonyossággal az Ordass által név nélkül említett református lelkészek.

1957 vége felé Ordassnak a történelmi egyházak állam iránt messzemenően elkötelezett vezetőiről és lelkészeiről addig sem éppen visszafogott kritikája, ha lehet, még keményebb lett. A Béke Világtanács alelnökének októberi budapesti látogatása alkalmából rendezett gyűlésen, amelyre az egyházak képviselői is hivatalosak voltak, naplója szerint a gyötrődés megannyi fokát átélte. Endicott alelnök előadása alatt meglehetősen szenvedett, ami dr. Hamvas Endre római katolikus püspök felszólalásán csak fokozódott. A tető-, még inkább mélypontot számára mégis Hajdú Péter⁶⁵ református lelkész „egyházáruló beszéde” jelentette, aki „Külföldi hű hittestvéreinkre öntötte ki minden lázító hitványságát.” Ezek után nem meglepő a felekezeti elfogultság kinyilvánítása, mert csupán egyetlen résztvevőről, dr. Keken András evangélikus lelkészről állapította meg, hogy „paphoz méltóan és okosan” beszélt. (Budapest, 1957. október 3. csütörtök)⁶⁶

Hasonlóan katasztrofális egyházi fellépésként élte meg az Ökumenikus Tanács néhány nappal későbbi ülését a református Konventben, amely Ordass szerint nemcsak szervezést, de – javarészt az elnöklő evangélikus püspöknek köszönhetően – a tartalmat illetően is minősíthetetlenül gyenge alkalomra sikeredett:

„[Zalaegerszegről] tizenkettőkor indultunk vágatva Budapest felé, mert négy órára meg volt hirdetve az ökumenikus tanács ülése a református konventre. Itthon éppen csak egy pár falatot dobtam magamba, és pont négy órára megérkeztem az Abonyi utcába. Két-három ember volt még csak jelen. Evangélikusok. A tanácskozást ötvennyolc perces késéssel nyitotta meg dr. Vető Lajos alelnök. Idegen vendégünk volt H. Schomer és a svájci Hellstern lelkész. Vető elnöki megnyitója bántó volt. Az egyházzól jóformán szót sem ejtett, politikai kérdésekben valósággal felelősségre vonta a vendégeket. A tárgyalás során a legteljesebb zűrzavar támadt, mert az teljesen előkészítetlen volt. (Budapest, 1957. október 8. kedd)”⁶⁷

Október 11-e Ordass számára „különös, erősen elgondolkodtató” nap volt. Konklúzióit a református egyház két vezetőjével, Muraközy Gyulával és Bodoky Richárdal folytatott hosszú tanácskozása után jegyezte fel. Az Ordass részéről keményen őszinte, mégis testvéri hangú megbeszélés nyomán sötét jövőre nyílt ablak az evangélikus püspök előtt. Egyfajta *déjà vu*-érzés lehetett rajta úrrá, s az a bizonyosság, hogy az ókori bölcsesség ellenére – *Pantha rhei* – mégis bele lehet lépni kétszer ugyanabba a folyóba. Az 1957 őszi helyzet ugyanis erősen emlé-

⁶⁵ Hajdú Péter: református lelkész Budapest–Kelenföldön, egyházkerületi missziói előadó, 1958–1965 között a Budapest–Déli Református Egyházmegeye esperese. Esperessé választása hátréről l. LÁNYI GÁBOR: *Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Budapest, KRE Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – KRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 118–131. http://www.kre.hu/portal/images/doc/hirek/2021/02/25/2021-07-12_ONLINE_Lanyi_Gabor_Meltatlanul.pdf (Letöltés: 2023. március 19.)

⁶⁶ Ordass: *Naplóm*, 317.

⁶⁷ Uo., 318–319.

keztette a püspököt az 1948-as évre, s attól tartott, hogy mint akkor, a kisebbik protestáns egyház a református hozzáállás következtében most is kiszolgáltatott helyzetbe kerül: „Aggasztó kép nyílt meg előttem a református egyházzal és arról a lehetőségről, hogy a református egyházi magatartás hátrányosan hathat ki másodszer is evangélikus egyházunk helyzetének alakulására. Igen kemény igazságokat kellett kimondanom. Hiszem, hogy ezt szelíd szóval sikerült megtennem. (Budapest, 1957. október 11. péntek)”⁶⁸

A fenti szemelvénygyűjtemény nem teljes, ám a református vonatkozású, de itt nem idézett rövidebb naplójegyzetek sem módosítják azt a tényt, hogy Ordass mindkét püspöki időszakában rendkívül kritikusan tekintett a protestáns testvéregyházra, annak egyes vezetőire, lelkipásztoraira. S ezen a konklúzió az sem változtat, hogy a püspök egyébiránt nemcsak a reformátusokkal, de saját egyházbelijeivel, püspöktársaival, lelkészeivel, gyülekezeti vezetőivel, sőt esetenként a gyülekezetekben tapasztalt jelenségekkel, de önmagával szemben is többnyire kíméletlen véleménnyel volt.

Mire az olvasó a gyűjtemény végére ér, méltán sorakoznak benne a kérdések: Ordass miért tartotta fontosnak ilyen részletességgel kitérni a református testvéreket a naplójában? Pusztán az események megörökítésének a szándéka vezette, vagy a levont tanulságokkal üzeni akart a jövő reformátusainak és evangélikusainak? S vajon mi az oka a komor látásmódnak? Lelki alkata, borúlátó természete, személyes egyházi-egyházvezetői-politikai tapasztalatai, teológiai alapállása, kíméletlen, mégis rendkívüli igényessége és következetessége? A válaszokat kereshetjük, miközben az újabb kutatást igénylő kérdések tovább szaporodnak: mennyiben helytállóak az evangélikus püspök meglátásai? Mi az Ordass által leírt történéseknek a református verziója? Milyen Ordass-kép bontható ki a református kortársak írásaiból? Egyáltalán: mit kezdhet az egyháza iránt elkötelezett, hívő református ma az evangélikus püspök 70-80 évvel ezelőti gondolataival?

⁶⁸ Uo., 320.

ABSTRACT

Katalin Mirák: Purple Volumes, Green Diaries. Excerpts from the Diaries of Bishop Lajos Ordass (1948, 1956–1957)

Lajos Ordass, Lutheran bishop (1901–1978) wrote a diary from the beginning of his episcopate (27 September 1945) until his death, which – hidden in the tower of the Lutheran church in Nagybörzsöny – miraculously survived the decades of dictatorship. Fragmentary between 1945 and 1961, but complete between 1961 and 1978, the first three parts of the series (1948, 1956/1957) were published in 2021.

The published diaries do not fundamentally change the current view of Ordass. In all his writings, the bishop is self-identical, he has no pseudonym or disguise, he does not play a role, and he is at most more honest in writing his diaries than in writing his other texts. Although he presumably did not keep diaries exclusively for himself, he may never have imagined that they would one day appear in print. Therefore, he wrote down his opinion of everyone he met in his daily work. The chapters on the Reformed church leadership, Reformed church leaders and pastors are undoubtedly among the most sensitive parts of the diaries. This may seem like a one-sided personalism on the part of the Lutheran bishop, but it is not. Rather, it was the Protestant rivalry and the jealousy of his own church, which Bishop Ordass inherited without being asked, and which goes back many centuries of shared history.

The Reformed aspects of the diaries raise questions and may inspire further research. To what extent is the Lutheran bishop's insight correct and justified? What is the Reformed version of the events described by Ordass?

Keywords: Evangelical-Lutheran Church in Hungary, church government, Bishop Lajos Ordass, diary, church reaction, totalitarian dictatorship